

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ЖИТТЄКОНСТРУЮВАННЯ: АБРИС КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Т.М.Титаренко

Соціально-психологічні практики життєконструювання: абрис концептуальної моделі.

Анотація. Метою статті є аналіз причин ігнорування класичною і некласичною персонологією концепту практик та спроба надання їм на постнекласичному етапі розвитку науки належного соціально-психологічного статусу. Показано, що конструкт соціально-психологічних практик вводиться у персонологію для позначення повторюваних, фонових актів конструювання особистістю ландшафту власного життя. Визначено такі характеристики практик як периферійність, спільність, конвенційність, передбачуваність, регулярність, звичність. Запропоновано ризоморфну модель практик життєконструювання, базисними компонентами якої є індивідуально-культурне самоконституювання, побудова комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму, конфігурування реальностей на певній історичній дистанції. Проаналізовано взаємні детермінації практик як пагінців, гілок ризоморфної структури, точки розгалуження яких стають точками біфуркації, що приводять до відчутних змін у життєконструюванні.

Ключові слова: соціально-психологічні практики, особистість, персонологія, класика-некласика-постнекласика, повсякденність, ризоморфна модель життєконструювання, точки біфуркації.

Социально-психологические практики жизнеконструирования: абрис концептуальной модели.

Аннотация. Целью статьи является анализ причин игнорирования классической и неклассической персонологией концепта практик, а также попытка придания им на постнеклассическом этапе развития науки надлежащего социально-психологического статуса. Показано, что конструкт социально-психологических практик вводится в персонологию для обозначения повторяющихся, фоновых актов конструирования личностью ландшафта собственной жизни. Определены такие характеристики практик как периферийность, общность, конвенциональность, предсказуемость, регулярность, привычность. Предложена ризоморфная модель практик жизнеконструирования, базисными компонентами которой являются индивидуально-культурное самоконституирование, построение коммуникативного пространства взаимодействия личности и социума, конфигурирование реальностей на определенной исторической дистанции. Проанализированы взаимные детерминации практик как побегов, веток ризоморфной структуры. Их точки ветвления становятся точками бифуркации, что приводит к ощутимым изменениям в жизнеконструировании.

Ключевые слова: социально-психологические практики, личность, персонология, классика-неклассика-постнеклассика, повседневность, ризоморфная модель жизнеконструирования, точки бифуркации.

Tytarenko TM. Socio-psychological practices of life-designing: the outline of the conceptual model.

Summary. The purpose of the article is to analyze the reasons for ignoring the classical and non-classical personology of the concept of practice as well as an attempt to impart to them, at the post-nonclassical stage of the development of science, an appropriate socio-psychological status. It is shown that the construct of socio-psychological practices is introduced in personology to designate repetitive, background acts of the landscape of one's own life personal constructing. Practical characteristics such as periphery, generality, conventionality, predictability, regularity, habituality are defined. A rhizomorphic model of life-designing practices is proposed. The basic components of the model are individual and cultural self-constitution, the construction of a communicative space of the individual and society interaction, the configuration of realities at a certain historical distance. It is analyzed the mutual determination of practices as shoots, branches of the rhizomorphic structure. Their branch points become bifurcation points and this leads to tangible changes in life-designing.

Keywords: socio-psychological practices, personality, personology, classic-non-classic-post-non-classic, everyday life, rhizomorphic life-designing model, bifurcation points.

Коли перераховуються дисципліни, в межах яких практики стають сьогодні чи не основною категорією, психології серед них немає. Йдеться зазвичай про антропологію, філософію, історію, соціологію, політологію, теорію мови, літературознавство (див. 3, С.12). Водночас без суто психологічного аналізу буденних, одноманітних контекстів життя особистості, рутинизованих, звичних манер поведінки, нерефлексованих форм отримання знань, тривіальних способів інтерпретації повсякденного досвіду вже не обійтися. Отже, спроба надати концепту практик саме соціально-психологічного статусу стає *актуальним* науковим завданням.

Чому практики так довго не були предметом наукового аналізу? Де вони ховалися від пильних очей дослідника? Думається, тут річ у тому, який кут зору вибирався, яка методологія ставала провідною.

Для персонолога, який не уявляє собі інших підходів, крім класичних, раціоналістичних з їхньою претензією на повну об'єктивність, головним фокусом дослідження був і залишається пошук точного і остаточного портрету особистості з однозначними зв'язками між її властивостями та зовнішнім середовищем. У соціумі завжди знаходяться активні подразники, на які особистість рецептивно відповідає, і сила її відповіді визначається насамперед інтенсивністю чи то економічної кризи, чи тоталітарних репресій, чи виховних впливів. Коротше кажучи: «Який голос, такий і відголос»; «Як Сірка годують, так він і гавкає».

Для психолога-оптиміста, який і досі радісно сповідує гуманістичну некласичну методологію, особистість стає повноцінним суб'єктом, автором свого життя. Зовнішні умови її змін вже далеко не абсолютні, а відносні, імовірнісні. Провідною стає залежність не від об'єктивних, а від суб'єктивних факторів (6, с.20). І тут розквітають дослідження мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, піраміди потреб, копінг-стратегій, технологій подолання. Коротше кажучи: «Я не здамся без бою!», «Хай краще світ прогнеться під нас!».

Психолог, зацікавлений постнекласичною методологією, змінює індивідуалістичну парадигму на парадигму поля, простору, контексту, ландшафту. Ракурс досліджень переміщується з геологічних розвідок глибинної сутності, внутрішнього єства особистості на процес її вибудови, інтерпретації, конструювання, що розгортається на поверхні життя. Увага повертається до звичних, повсякденних життєвих ситуацій, в яких ми повсякчас опиняємось, до вкрай мінливого світу, з яким особистість примудряється бути у діалозі, рухаючись з не меншою, ніж він, швидкістю. Коротше кажучи: «Головне – не перемога, головне – участь».

І тут нарешті практики з непомітного, неререфлексованого фону стають фігурою, яка повертає увагу психолога-дослідника. Виявляється, є потреба визначитися зі змістом цього поняття у соціально-психологічному ракурсі, виокремити властивості практик, значущі для особистості, розібратися з тими аспектами її життя, які протягом тривалого часу залишалися не артикульованими. Отже, метою статті є попереднє накреслення контурів життєконструювання, що відбувається у повсякденних практиках.

Практики називають формами життя (П.Вітгенштейн), рутинізованими способами поведінки (А.Реквіц), практичними знаннями (М.Полані), поточними соціальними подіями (П.Штомпка) тощо. У кожному з цих визначень підкреслюється окремий значущий для певного автора аспект практикування. Привертає увагу динаміка наукових поглядів М.Фуко, який починав з визначення практик як способів робити справи, способів діяти і мислити, а закінчив практиками як способами турботи про себе, техніками конституювання себе.

Практики визначають як діяльнісний контекст, в якому інтерпретується висловлювання чи поведінка (3, с.18), як сукупність прийнятих у культурі, традиційних способів діяльності, навичок поводження з предметами (Дж. Серль). Наприклад, можна говорити про практики дослідження і впровадження, практики наукової дискусії, практики рішення суперечок, практики економічної діяльності, практики політичної участі.

Щоб визначитися з місцем практик у персонологічному дискурсі, спробуємо акцентувати увагу насамперед на тих їх властивостях, що є значущими для особистісних конструкцій і реконструкцій.

Перше, що кидається у вічі, при спробі наблизитися до психологічного змісту практик, це їхня периферійна, фоновая природа. А що таке для особистості фон? Це щось неререфлексоване і тому практично непомітне, що постійно існує поруч. Фон не є і не був ніколи спеціально прихованим,

замаскованим, невідчутним. І все ж його зазвичай непомітно, оскільки на цьому невиразно-знайомому тлі постійно відбувається щось таке, що зацікавлює, вражає, інтригує, відволікає. Фон функціонує як умова, що надає домінантній фігурі смислової визначеності. Важко не погодитися з В.Вітгенштейном: не те, що ми робимо в даний момент, задає наші судження, поняття і реакції, а все сум'яття того, що утворює фон. Найважливіші для нас аспекти речей приховані через свою простоту і повсякденність (2, с.166-167).

Друга властивість практик витікає з першої. Фон, на якому розгортається життя, не може раптом змінити окрема людина, слідуючи власним імпульсам. Фон як досить усталене і консервативне утворення змінюється тільки спільно, вкупі і поступово. Для практикування завжди потрібні «Інші», про яких М.Хайдеггер казав, що це ті, від кого людина себе не відрізняє, хто є частиною її життя (див. 3, с.65). «Інші» - не ті, хто існує окремо від мене, не ті, кому я себе протиставляю, а ті, з ким я поділяю власну повсякденність.

Визначальною характеристикою особистісного практикування стає не звична некласична дихотомія «Я» - «Інші», а синтетичне постнекласичне новоутворення, яке можна назвати «колективністю», звільненою від піонерсько-радянських конотацій, «спів-буттям», «спільністю». Підкреслюючи саме цю властивість практик, А.Макінтайр визначає їх як вид кооперативної діяльності, що має історію (див. 3. С.210).

Співавторство інших у повсякденному житті особистості проявляється у фразах типу «це подобається всім нормальним людям», «так прийнято у нашому товаристві». Ця властивість практик прозирає у бажанні в більшості буденних ситуацій не привертати увагу, не кидатися у вічі, бути як всі, тобто відповідати конвенційним нормам. Водночас спів-буття передбачає можливість змагатися, конкурувати, вигідно акцентувати саме в контексті спільності власні відмінності.

Чергова властивість практик, що визначає їхню природу, є нормативністю, конвенційністю, яка регулює поведінку як особистості, так і соціуму. Зауважимо разом із Вітгенштейном: «...неможливо, щоб правила слідувала тільки одна людина і всього лише одного разу» (2, с.199). Правила за визначенням є колективними і регулярними. Вони можуть існувати у формі правил гри, правил етикету, рецептів, інструкцій, приказок, законів. Панк не менш правиловідповідний, ніж банківський клерк, оскільки його вчинки, одяг, мова є повторюваною колективною поведінкою (3, с.85).

Правила актуалізуються, коли людина потрапляє в певне середовище. Але зовнішніх обставин для того, щоб раптом перетворитися на панка, замало. Людина може неявно запропоновані правила приймати чи не приймати. Особистісний компонент дотримання правил полягає саме в акті добровільного прийняття набору правил, які, повторюючись, утворюють цілісний стиль життя.

Зацікавлює визначення соціального, яке наводить один з сучасних теоретиків відродженого прагматичного повороту Андреас Реквиц (2002). Соціальне, на його думку, існує не в головах людей, не в дискурсі, не в

інтерсуб'єктивній взаємодії, а в рутинизованих способах поведінки, тобто в практиках як непомітних з першого погляду, нерефлексованих символічних структурах. Практики передбачають інтуїтивне розуміння того, що можна осмислено говорити і робити, враховуючи певні правила, принципи, інструкції (див. 3, с.32-33).

За П.Бурд'є, диспозиції, що породжують практики, формуються протягом тривалого часу можливостями і неможливостями, свободами і необхідностями, дозволами і заборонами. Згадаймо, що прагнучи подолати розрив між соціумом і людиною, характерний для некласичної персонології, розрив між макро- і мікроаналізом соціальних реалій, Бурд'є ввів поняття габітусу, що є системою диспозицій, породжуваних соціальним середовищем (1).

Якихось надто оригінальних, неймовірних практик не існує, вони виключаються з обігу. Досвід гарантує правильність та стабільність практик, їхню постійність у часі надійніше, ніж всі формальні правила та експліцитні норми.

Практики у розумінні П.Бурд'є не потребують пояснень і можуть здаватися зовнішньому спостерігачеві алогічними чи безсенсовими (1). Практикуючи, людина, яка інколи не в змозі пояснити, як і чому вона діє, вміло вправляється з відповідними навичками, майстерно передає свої вміння іншим, інтерпретує досвід, що набуває. Практики зазвичай безпосередньо зрозумілі і передбачувані; вони сприймаються як само собою зрозуміле.

Про безособистісність повсякденних практик пишуть як Бурд'є, так і П.Штомпка. Останній наголошує на тому, що практики є синтезом того, що відбувається у суспільстві, і того, що роблять люди. Суспільство не розчинюється в особистості, і особистості не поглинаються суспільством. В конкретній дійсності суспільство будується не з індивідуальних дій і не з соціальних фактів, а з їхнього злиття, тобто з актуальних соціальних подій, що і є практиками. Отже, практики є синтетичним продуктом, що виникає в результаті злиття суспільних обставин, з одного боку, і здібностей людей, що діють, з іншого (див.7).

Серед характеристик соціально-психологічних практик слід назвати також їхню звичність, рутинність. Е.Гідденс взагалі пропонує в якості синоніма практик термін «рутини», оскільки загальноприйняті практики здійснюються привичним чином у ході повсякденної життєдіяльності. Вони повторюються і відтворюються в однаковій манері з дня на день (4).

Необхідно також підкреслити суто особистісний спосіб передавання практичних навичок: від батька – дитині, від вчителя – учню. Так передаються практики їжі, розмови, гігієни тощо. Ніяким іншим чином, крім спільного практикування, не можна опанувати балет, медицину чи бойові мистецтва. Як пише М.Полані, практичне знання завжди неявне. Людина часто не знає і не може пояснити, як саме вона щось робить, навіть якщо володіє цією навичкою досконало (див. 3, с.74). Не дивно, чому саме у такий традиційній країні, як Велика Британія, розповсюджений принцип т'юторства, тобто персонального навчання кожного студента Оксфорда і

Кембриджа окремим т'ютором-наставником. Адже традиція, за Е.Хобсбаумом, потребує слідування і, водночас, дає осмисленні координати для змін (див. 3, с.80).

Відповідаючи на запитання, як проявлятися у соціальній дійсності, як існувати, в якому просторі рухатися, завдяки чому змінювати своє життя, практики визначають способи існування, руху, самопобудови. Дієслова, в яких позначаються практики, нотують манеру особистісного буття. Через практики перед особистістю розкриваються можливості відбутися у певній соціальній якості – в якості матері, друга, науковця, політика чи поета.

Отже, конструкт соціально-психологічних практик вводиться для позначення повторюваних, фонових актів конструювання особистістю ландшафту власного життя. Саме практики дають змогу залишатися на поверхні життя, в його повсякденності, не претендуючи на міфічні занурення в архетипові глибини чи містичні зльоти у трансцендентні духовні надреальності. Практики завжди заземлені, реальні і конкретні, що аж ніяк не говорить про їхню примітивність.

Тепер спробуємо уявити, як саме з соціально-психологічних практик складається модель повсякденного особистісного життєконструювання. Абрис моделі, яка буде уточнюватися протягом подальшого комплексного дослідження лабораторної теми, є попереднім означенням її конфігурації, її сьогоденним баченням.

Зрозуміло, що складні самоорганізовані системи набагато важче моделювати, ніж системи лінійні, замкнені, прості. «Тримальна конструкція» моделі передбачає певну структурну організацію та напрями функціонування, розгортання. В якості такої конструкції можна розглядати децентровану ризому (5).

Одним з базисних компонентів ризоморфної моделі практик життєконструювання є перманентне конституювання особистістю самої себе як відкритої, децентрованої, нерівноважної самоорганізованої системи. Відкритість особистості передбачає вільний обмін енергією та інформацією з соціальним середовищем, взаємозбагачення різнобарвних персонально-культурних контекстів.

У постмодерністській парадигмі природа особистісної процесуальності змінюється завдяки несподіваним конфігураціям подій. З численної кількості подій, що трапляються, лише деякі поєднуються у смислові низки, визначаючи специфіку асиміляції досвіду. Конституювання певних ланцюжків, тематичних серій подій відбувається під час їхньої взаємокомунікації та діалогу з зовнішнім середовищем, з економічним, політичним, етнокультурним, релігійним контекстами. Не загубитися у всіх цих контекстах, не розсіятися, втративши впізнаваність, особистості допомагають рутинізовані, звичні манери поведінки, стереотипні способи реагування на повсякденні ситуації.

Другий компонент, у назві якого також підкреслюється процесуальність, є плетенням комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму. Цей

простір значущих стосунків особистості і реальних та уявних «Інших» теж є ризоматичним, тобто має внутрішній потенціал до самоорганізації.

Минуле, теперішнє і майбутнє не існують у цьому просторі окремо одне від одного, не розгортаються послідовно. Адже в житті особистості жодні посправжньому значущі стосунки ніколи не завершуються повністю. Відповідно до набутого досвіду, чергових випробувань, нових взаємин колишні стосунки можуть несподівано переінтерпретовуватися в якихось несподіваних контекстах, знецінюватись, переоцінюватись, набувати нових значень. Коли саме давній невдалий вибір, ризикована пригода, якась сильна образа, професійна невдача, колізії побудови дружніх, родинних чи любовних стосунків пригадаються, переосмисляться і почнуть впливати на сьогодення, передбачити неможливо. Тут править Його величність Випадок. Так само майбутнє з його очікуваннями, домаганнями, планами, цілями, мріями, фантазіями щодо сьогоденних значущих стосунків також впливає на строкате плетиво актуального комунікативного простору.

І все ж незважаючи на його принципову багатоплановість, динамічність, схильність до утворення мереж і лабіринтів, комунікативний простір особистості має відносну стабільність, і утримує він її завдяки повсякденним практикам з їхньою регулярністю, передбачуваністю, рутинністю.

Третім компонентом моделі є конфігурування реальностей на певній історичній дистанції, яку долає особистість протягом життя. Сучасна людина нерідко виглядає як унісекс, не підкреслюючи у зовнішності традиційні ознаки своєї статі; вона також не відповідає колишнім уявленням про те, як мала б виглядати, одягатися, спілкуватися, проявлятися у соціумі особа її віку. Звільняючись від застарілих соціальних стереотипів, розхитуючи їх, орієнтуючись на модний сьогодні здоровий спосіб життя, вона досягла і продовжує досягати певної свободи вікового руху. Вік все більше стає умовною одиницею, продуктом конвенційних угод особистості і відповідного культурного середовища.

Відповідно до тлумачення особистістю етапів життєвого шляху, який вже пройдено, який долається і який ще попереду, по-різному конструюються реальності життєздійснення. Історична дистанція, яка залишилася, перестає бути не проголошеним вироком, а стає продуктом конструювання, в якому бере участь як особистість, так і її оточення, значущі спільноти, суспільство в цілому.

Низки подій, з яких складається життєвий шлях, мають не завжди явний, нелінійний зв'язок. Кожна проблемна, гостра життєва ситуація передбачає несподівані флуктуації, переходи на інші траєкторії життєвого шляху. Кризи стають точками біфуркації, лініями зламу, що розривають колишні застарілі зв'язки особистісних субструктур, щоб зв'язати їх по-новому, давши людині змогу інакше трактувати свою життєву історію, сьогодення і перспективи. І тут знов практики як неререфлексовані, усталені форми отримання знань, досить тривіальні, прийняті в культурі способи інтерпретації повсякденного досвіду дають особистості змогу певним чином

«цементувати» конфігурування реальностей, не дозволяючи їм переходити у шизофренічний хаос.

Висновки.

Соціально-психологічні практики розгортаються на поверхні життя як повсякденні повторювані акти особистісних самопроявів, що перманентно конструюють особистість.

Серед характеристик практик слід відзначити периферійність, спільність, конвенційність, передбачуваність, регулярність, звичність.

Функціонування практик життєконструювання можна представити у вигляді ризоморфної моделі, базисними компонентами якої є індивідуально-культурне самоконституювання, побудова комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму, конфігурування реальностей на певній історичній дистанції.

Повсякденні соціально-психологічні практики виконують роль пагінців, гілок ризоморфної структури, що взаємно детермінуються. Коли один з напрямків розвитку, один з пагінців втрачає актуальність і розповсюдженість, стає тупиковим, починається практикування в іншому напрямку. Розгалуження гілок і гілочок ризоми виникають у точках біфуркації, що приводять до відчутних змін у життєконструюванні.

Запропонована модель не є статичною, в ній закладено власну динаміку самоперетворень, оскільки кожний з її компонентів – конституювання себе, плетення комунікативного простору та конфігурування реальностей – схильний до самозмін, відгукується на зміни інших компонентів і стимулює подальші модифікації децентрованої ризоми.

Системи, які історично розвиваються, мають більшу складність навіть порівняно з системами, що саморегулюються, а особистість, безумовно, належить до таких систем. З плином часу вона формує нові рівні своєї організації, змінює ризоморфну структуру. Складні зміни відбуваються із зворотністю-незворотністю самих процесів розвитку. Отже, перспективним є подальше дослідження стабілізаційної та інших функцій практик у життєконструюванні.

Література.

1. Бурдые П. Структура, габитус, практики / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. — Т. I, 1998. — № 2. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
2. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Философские работы. - Ч.1.- М.: Гнозис.- 1994.
3. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик / В.В. Волков // Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге. - СПб. - 2008. - 298 с.
4. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. —М., 2003. —528 с.

5. Зарубина Т.А. Философский дискурс французского постмодерна: модель нелинейной онтологии - Автореф. дис... канд. филос. наук.- Екатеринбург, 2005.- 24 с.
6. Зинченко Ю.П. Типы рациональности в развитии научного психологического знания: классика, неклассика, постнеклассика / Ю.П.Зинченко // Материалы 5-ого съезда Российского психологического общества.- В 3-х томах.- Т.1.- М.- 2012.- С.19-21.
7. Черняк Д. С. Концепція соціальних змін Петра Штомпки: теоретико-методологічний потенціал : Автореф. дис... канд. соціол. наук — К., 2006. — 16 с.